

Η πολιτική της Ελλάδας απέναντι στην Τουρκία Συμπεράσματα και θέσεις

RONALD MEINARDUS*

ΤΟ ΜΕΓΑ θέμα της εξωτερικής μας πολιτικής είναι ότι εντοσκόμεθα εις άμυναν. Δίδομεν την εντύπωση κάποιον πινγκπον, ο οποίος αγωνίζεται εις το ρινγκ και αφού εδέχθη δύο, τρία κτυπήματα, ευρίσκεται εις τον τοίχον και κάνει κινήσεις μέσα σε κάποια σύγχυση χωρίς να γνωρίζει ποί να κατειθίνη τα δικά του κτυπήματα.¹

Αυτές οι μεταφορικές ερμηνείες του Γεωργίου Μαύρου, υπουργού των Εξωτερικών της «Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας» και κατόπιν αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, περιγράφουν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία στα χρόνια μεταξύ του 1967 και του 1982. Συνοψίζοντας, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την ελληνική στάση στη διαμάχη με την Τουρκία εκείνα τα χρόνια ως αμυντική και «αντενεργή». Με μια μοιραία εξαίρεση – το «εξαγόμενο πραξικόπημα» κατά της κυπριακής κυβέρνησης τον Ιούλιο του 1974 –, οι ελληνικές κυβερνήσεις την περίοδο εκείνη απλώς αντιδρούν στις πολιτικές ενέργειες της Άγκυρας. Αυτό ισχύει για το μειονοτικό ζήτημα, όπου η επιθετική πολιτική της Τουρκίας ωθεί στο τέλος την ελληνική κυβέρνηση να αντιδράσει με μια «πολιτική αμοιβαιότητας», ακριβώς όπως έγινε στις διενέξεις γύρω από την Κύπρο και το Αιγαίο όπου οι ελληνικές κυβερνήσεις για μεγάλα χρονικά διαστήματα της εξεταζόμενης περιόδου δεν έκαναν τίποτ' άλλο παρά να αποκρούουν την επιθετική, κατά των ελληνικών συμφερόντων στρεφόμενη, πολιτική της Άγκυρας (Αιγαίο) ή να αναθεωρούν τις συνέπειές της (Κύπρος).

Στις δύο αυτές περιπτώσεις η Ελλάς προτιμά το καθεστώς που επικρατούσε πριν από το 1974. Στις δύο αυτές περιπτώσεις η Τουρκία όμως πιστεύει ότι το καθεστώς αυτό ήταν απαράδεκτο και επωφελήθηκε της σχετικής της δύναμης για να αποτρέψει να πάει πίσω το ρολόι.²

Έτσι γράφει χαρακτηριστικά μία έκθεση της Γερουσίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής το 1980.

Ενώ η Ελλάδα σύμφωνα με την έκθεση αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί σαν δύναμη του «status quo», η Τουρκία κατά την εξεταζόμενη περίοδο επιδιώκει την αναθεώρηση του «status quo». Αυτή η «αναθεωρητική» πολιτική της Τουρκίας η οποία στην Ελλάδα εκλαμβάνεται ως

«τουρκικός επεκτατισμός», μπορεί να εντοπιστεί και στις τρεις επιμέρους διενέξεις που χωρίζουν τις δύο χώρες: ξεκινάει από την de facto εξαφάνιση του Ελληνισμού στην Τουρκία, για να φθάσει στην εκδίωξη των Ελλήνων από τη Βόρεια Κύπρο και, τέλος, στην αξίωση κυριαρχικών δικαιωμάτων στο Αιγαίο.

Σε ιστορικές διαστάσεις η «δυναμική» στρατηγική της Άγκυρας είχε αξιοσημείωτα αποτελέσματα: Η επιτυχία της τουρκικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα τεκμηριώνει συγχρόνως την αποτυχία της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία. Αυτή η θέση γίνεται ακόμα πιο σαφής εάν συγκρίνει κανείς την κατάσταση από την οποία ξεκίνησε η πολιτική της Αθήνας απέναντι στην Τουρκία πριν από 25 χρόνια με τη σημερινή «de facto» κατάσταση στην περιοχή:

- Ενώ στην αρχή της δεκαετίας του '60 – για να μην αναφερθώ στην εποχή της υπογραφής της συνθήκης της Λωζάνης – στην Τουρκία ζουν περισσότεροι από 60.000 Έλληνες, σήμερα η ελληνική κοινότητα στο Βόσπορο έχει συρρικνωθεί σε λίγες χιλιάδες (3.500). Δεν είναι μακριά η ημέρα που η άλλοτε πολυμελής μειονότητα θα έχει εξαφανιστεί τελείως. Και το ζήτημα των μειονοτήτων θα καταλήξει στην πραγματικότητα πρόβλημα μιας «τουρκικής» μειονότητας στη Δυτική Θράκη.

- Ενώ το Αιγαίο έως τα μέσα της δεκαετίας του '70 εθεωρείτο γενικά περιοχή αποκλειστικά ελληνικής επιρροής, οι κυβερνήσεις της Αθήνας χρειάστηκαν από τότε να αποκρούσουν τις τουρκικές αξιώσεις για διαχωρισμό των κυριαρχικών δικαιωμάτων στον θαλάσσιο και εναέριο χώρο. Παρά την ελληνική αντίσταση, η Άγκυρα πραγματοποιώντας στρατιωτικές ασκήσεις μεγάλης κλίμακας σε τακτικά χρονικά διαστήματα έχει ήδη θεμελιώσει την «de facto» παρουσία της στο κέντρο του Αιγαίου.

- Το πιο βαρύ πλήγμα εντούτοις τα ελληνικά συμφέροντα το δέχτηκαν στην Κύπρο. Ενώ οι προσπάθειες της Αθήνας κατά το τέλος της δεκαετίας του '50 κατευθύνονται στην ένταξη ολόκληρου του νησιού στην ελληνική επικράτεια (Ενωσις), μετά το 1974 οι ελληνικές κυβερνήσεις, εν όψει της τουρκικής εισβολής, συγκεντρώνουν όλη την προσοχή τους σε μια αναθεώρηση του επιβαλλόμενου από την Τουρκία με στρατιωτικά μέσα «de facto»

* Ο Ronald Meinardus είναι διευθυντής του Ινστιτούτου Friedrich Naumann στην Αθήνα. Στο πλαίσιο των επιστημονικών του ερευνών ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και τα ελληνοτουρκικά. Το 1985 δημοσιεύθηκε το βιβλίο *Die Türkei-Politik Griechenlands*, στο οποίο ο Dr. Meinardus μελετά την ελληνική πολιτική απέναντι στην Τουρκία στα χρόνια 1967-1982. Το παρόν κείμενο παρέχει τα κεντρικά συμπεράσματα αυτής της μελέτης. Ο συγγραφέας εκφράζει τις προσωπικές του απόψεις.

διαχωρισμού του νησιού, καθώς και στην αποκατάσταση της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Οι πολιτικές αλλά και οι στρατιωτικές επιτυχίες της τουρκικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα και την Κύπρο ωθούν τον Ανδρέα Παπανδρέου να μιλήσει, λίγες εβδομάδες μετά την ανάληψη της κυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ το 1981, για μια προκαλούμενη από την Τουρκία «συρρίκνωση του Ελληνισμού», που από την ελληνική πλευρά πρέπει να αντιμετωπιστεί με μια «δυναμική» πολιτική.³ Αυτή η δήλωση του Α. Παπανδρέου μας οδηγεί στο ερώτημα πώς η Ελλάς όλα αυτά τα χρόνια αντιδρά στην τουρκική πολιτική. Με άλλα λόγια: Θα περιγραφεί περιληπτικά η στρατηγική της Αθήνας στην πολιτική της απέναντι στην Τουρκία.

Εάν ορίζουμε τη στρατηγική της εξωτερικής πολιτικής μαζί με τον Krippendorff ως

«συνδυασμό όλων των... επιμέρους στοιχείων της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους που αποτελούν ένα σχετικά σταθερό σχέδιο συμπεριφοράς και δράσης (»Verhaltens- und Handlungsmuster«) και βάσει των οποίων βρίσκεται μια εξήγηση για πράξεις του παρελθόντος και του παρόντος και, τέλος, μπορούν να προβλεφθούν μελλοντικές ενέργειες με μεγάλο βαθμό πιθανότητας»⁴

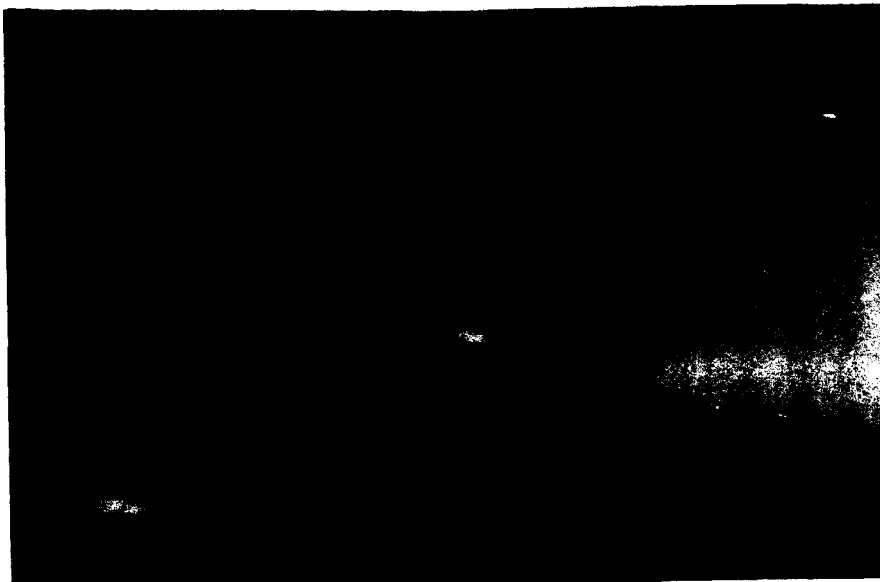
πρέπει να διαπιστώσουμε ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μια συγκροτημένη στρατηγική της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα.

Η έλλειψη συνέχειας ή η «μεταβλητότητα» είναι, εκτός από την αμυντικότητα, το δεύτερο κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής της Αθήνας απέναντι στην Τουρκία. Δεν μπορούμε να διακρίνουμε ένα μακροπρόθεσμο συνολικό σχέδιο για την πολιτική απέναντι στην Τουρκία, που θα μπορούσε να αντέξει στις συχνές αλλαγές της κυβέρνησης της Ελλάδας. Αντίθετα, σε όλο το σύμπλεγμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων – στο Κυπριακό, στο Αιγαίο αλλά και στο μειονοτικό – ο ερευνητής αντιλαμβάνεται ριζικές μεταβολές στην πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων.

Το πιο εντυπωσιακό είναι η «μεταβλητότητα» της ελληνικής πολιτικής στο κυπριακό ζήτημα: Στο εξεταζόμενο χρονικό διάστημα η ελληνική πολιτική κατευθύνεται αλλεπάλληλα σε τρεις στόχους: την απαίτηση για ένωση, την επιθυμία για «διπλή ένωση» και διαχωρισμό του νησιού, έως την επιμονή στην ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Στη διένεξη γύρω από το Αιγαίο η «μεταβλητότητα» της πολιτικής της Αθήνας δεν είναι τόσο εμφανής. Η έλλειψη συνέ-

χειας δεν σχετίζεται τόσο πολύ με τον καθορισμό των στόχων και επομένως με την ουσία της διαφωνίας, παρά με τη διαδικασία της εκκαθάρισης της διαφωνίας που θα εφαρμοστεί: Ενώ η χούντα στην αρχή αρνείται πολιτικές διαπραγματεύσεις σχετικά με το Αιγαίο, τελικά συμφω-

νεί τη διεξαγωγή τους ύστερα από στρατιωτικές και πολιτικές πιέσεις της Άγκυρας (1974). Ενώ και οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας αρνούνται στην αρχή πολιτικές διαπραγματεύσεις γύρω από το Αιγαίο, τελικά, κάτω από την πίεση της κρίσης του Σισμίκ (1976), παρέχουν τη συγκατάθεσή τους – παρά την προτίμησή τους για μια διεθνή διαιτησία.

Μια στροφή 180 μοιρών έκανε και η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Για πολλά χρόνια μετά την ανάληψη της εξουσίας οι Έλληνες Σοσιαλιστές αρνούνται να συζητήσουν με την Άγκυρα τα θέματα που χωρίζουν τις δύο χώρες – επιμένουν μάλιστα στη θέση ότι προτού αρχίσει ο διάλογος, η Τουρκία πρέπει να διατάξει την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής από τη Βόρεια Κύπρο και να αναγνωρίσει επίσημα το νομικό καθεστώς στο Αιγαίο. Αυτή η γραμμή τηρήθηκε με συνέπεια ως το 1987 και την κρίση του Μαρτίου στο Αιγαίο. Ακολουθεί η συνάντηση στο Νταβός – χωρίς βέβαια η Τουρκία να έχει αναγνωρίσει το νομικό καθεστώς στο Αιγαίο και χωρίς την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων από την Κύπρο. Ακολουθεί μια σειρά πολιτικών και οικονομικών διαπραγματεύσεων στην Αθήνα και την Άγκυρα. Τα αποτελέσματα όμως είναι πενιχρά, το ειρηνικό «πνεύμα του Νταβός» χαλάει και σταματάει η όλη διαδικασία. Και το 1991 – μόλις τρία χρόνια μετά – ο Ανδρέας Παπανδρέου δηλώνει δημοσίως ότι η όλη προσπάθεια ήταν λάθος.

Και η πολιτική της Ελλάδας στο μειο-

Το πρόβλημα των μειονοτήτων στο σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων συνεχίζει να χάνει την πολιτική σημασία του κατά τα επόμενα χρόνια, ώσπου μετά τη γέννηση της διαμάχης για τα δικαιώματα στο Αιγαίο, στα μέσα της δεκαετίας του '70, να εκτοπιστεί τελείως στο πολιτι-

νοτικό είναι κάθε άλλο παρά σταθερή. Ενώ η ελληνική κυβέρνηση στην αρχή της δεκαετίας του '60 παρέχει στους Έλληνες μουσουλμάνους ειδικά προνόμια, μετά το 1967 η φιλελεύθερη μειονοτική πολιτική εγκαταλείπεται. Στη δεκαετία του '70 οι κυβερνήσεις της Ελλάδας εμπλέκονται σε μια πολιτική αμοιβαιότητας, της οποίας κεντρικός κανόνας είναι η μεταχείριση της απομένουσας ελληνικής κοινότητας στην Τουρκία.

Έως τη γέννηση του κυπριακού ζητήματος το πρόβλημα των μειονοτήτων βρίσκεται στο επίκεντρο των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Στα χρόνια εκείνα η κύρια προτεραιότητα της πολιτικής της Αθήνας απέναντι στην Τουρκία είναι η διασφάλιση του Ελληνισμού στο Χρυσούν Κέρας. Στα μέσα της δεκαετίας του '50 το Κυπριακό οδηγεί σε αναδιάρθρωση των προτεραιοτήτων στην ελληνική πολιτική, μια εξέλιξη που συμβαδίζει με την εκτόπιση του ζητήματος των μειονοτήτων από την κυρίαρχη θέση στην ιεραρχία των διαφόρων επιμέρους διαφωνιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Με την εμφάνιση στην Ελλάδα της εθνικιστικής ευφορίας για την Ένωση, η συνέχιση του Ελληνισμού στην Κωνσταντινούπολη χάνει για την Αθήνα την πρώτη θέση στην κλίμακα προτεραιοτήτων στην πολιτική της απέναντι στην Τουρκία. Με μια φράση: Από δω και πέρα η Ένωση έχει περισσότερη σημασία από την απομένουσα ελληνική μειονότητα στην Τουρκία.

κό-διπλωματικό περιθώριο. Στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '70 το ζήτημα των μειονοτήτων εκδιώκεται για πρώτη φορά από τον κατάλογο θεμάτων των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων.

Παρά τη βαθμιαία φθίνουσα σημασία του, το πρόβλημα των μειονοτήτων παραμένει πολύ στενά συνδεδεμένο με τους άλλους τομείς της ελληνοτουρκικής διαφωνίας. Αυτή η άμεση συνάρτηση δεν μπορεί να τεκμηριωθεί καλύτερα παρά με τις αλληλοσυνδέσεις που υπάρχουν μεταξύ του ζητήματος των μειονοτήτων και του προβλήματος της Κύπρου: αιχμές της διένεξης μέσα στην Κύπρο και γύρω απ' αυτήν είναι συγχρόνως αιχμές στη διένεξη γύρω από τις μειονότητες.

Αυτή η συνάρτηση ανάγεται κατ' αρχήν στην πολιτική του «Linkage» που ακολουθούν οι κυβερνήσεις της Τουρκίας, οι οποίες χρησιμοποιούν τις ελληνικές κοινότητες στην Τουρκία ως ενέχυρο στην πολιτική τους έναντι της Κύπρου. Εν όψει των κρίσιμων εξελίξεων στην Κύπρο αυτή η πολιτική οδηγεί αναγκαστικά στην εξαφάνιση του Ελληνισμού στην Τουρκία, εξέλιξη που οι κυβερνήσεις της Αθήνας αποδέχονται λίγο-πολύ με απάθεια.

Μετά τη συρρίκνωση του Ελληνισμού στην Τουρκία το πρόβλημα των μειονοτήτων γίνεται de facto πρόβλημα της «τουρκικής» μειονότητας στη Βόρεια Ελλάδα. Η ανατροπή της ισορροπίας των μειονοτήτων μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, ανατροπή που για τη διαπραγματευτική θέση της Αθήνας είναι δυσμε-

νής, ώθησε τις κυβερνήσεις της Αθήνας μετά το 1974 να δώσουν λιγότερη σημασία στο πρόβλημα των μειονοτήτων στις διμερείς σχέσεις.

Θεωρητική αφετηρία της μελέτης αυτής είναι η γνώση ότι η εσωτερική πολιτική μιας χώρας δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά εάν λάβει υπόψη του κανείς το εσωτερικό και το εξωτερικό πλαίσιο των σχέσεών της. Η αστάθεια της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία απορρέει από τις μεταβολές των εσωτερικών και εξωτερικών συντελεστών αυτής της πολιτικής.

Την κεντρική, από την εσωτερική πολιτική προερχόμενη, ορίζουσα της αστάθειας της ελληνικής πολιτικής αποτελούν οι συχνές αλλαγές κυβερνήσεων. Μετά εφτά χρόνια στρατιωτικής δικτατορίας, κατά την τελική φάση της οποίας οι διαμάχες των παρατάξεων ξεσπάνε πια ανοιχτά (πραξικόπημα του Ιωαννίδη το Νοέμβριο του 1973), μια «Κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας» αναλαμβάνει την εξουσία τον Ιούλιο του 1974. Ακολουθεί η επταετής θητεία των κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας, που τελειώνει το φθινόπωρο του 1981 με την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ. Αυτές οι κυβερνήσεις σε σημαντικά ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και ιδίως στην αξιολόγηση των επιλογών της Ελλάδας στην πολιτική της έναντι της Τουρκίας αντιπροσωπεύουν διαφορετικές θέσεις. Οι τομές στην εσωτερική πολιτική που παρατηρούνται στην Ελλάδα μεταξύ του 1967 και του 1982 δεν είναι, επομένως, χωρίς επιπτώσεις στις σχέσεις της Αθήνας με το εξωτερικό.

Οι εξωτερικές ορίζουσες της μεταβλητότητας της ελληνικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας εντοπίζονται τόσο σε περιφερειακό επίπεδο όσο και σε επίπεδο παγκόσμιας πολιτικής.

Η πολιτική της Αθήνας απέναντι στην Τουρκία συνίσταται αποφασιστικά στην αντίδραση στη «συμπεριφορά της άλλης πλευράς» και, επομένως, δεν είναι δυνατόν να σχεδιαστεί μακροπρόθεσμα και να είναι σταθερή.

Επίσης, τόσο η Αθήνα όσο και η Άγκυρα προσπαθούν σε μεγάλο βαθμό να διεθνοποιήσουν τη διαμάχη τους για να επιστρατεύσουν πολιτική-διπλωματική και/ή στρατιωτική υποστήριξη για τη διένεξή τους. Οι διεθνείς οργανώσεις (Ηνωμένα Έθνη, ΝΑΤΟ, Ευρωπαϊκή Κοινότητα) και οι μεγάλες δυνάμεις – προπάντων οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής – βρίσκονται πολιτικά αναμεμιγμένες σε διάφορο βαθμό. Αυτή η διεθνοποίηση της διένεξης έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια ότι οι συντελεστές της παγκόσμιας πολιτικής αποκτούν στην ελληνοτουρκική πολιτική εξέχουσα σημασία και ότι οι διεθνείς εξελίξεις επηρεάζουν τη διένεξη στο περι-

φερειακό της επίπεδο δράσης. Ιδιαίτερα εμφανής γίνεται αυτή η συνάρτηση των επιπέδων της διένεξης σε περιόδους αυξημένης διεθνούς έντασης, είτε σε σχέση με τις σχέσεις Ανατολής - Δύσης, είτε σε σχέση με τις εξελίξεις στην Εγγύς ή Μέση Ανατολή. Και στις δύο περιπτώσεις οι κρίσιμες εξελίξεις ανεβάζουν τη στρατιωτική-στρατηγική θέση της Τουρκίας, επομένως και τα πολιτικά-διπλωματικά περιθώρια δράσης της Άγκυρας σε βάρος της Αθήνας ή της Λευκωσίας.

Αυτές οι σχέσεις μας οδηγούν σε ένα βασικό πρόβλημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: οι κύριοι παράγοντες στους οποίους απευθύνεται η Αθήνα στις προσπάθειές της για μια διεθνοποίηση της πολιτικής της απέναντι στην Τουρκία δεν είναι πρόθυμοι —για ανώτερους γεωστρατηγικούς λόγους— να πάρουν το μέρος της Ελλάδας κατά της Τουρκίας στη διένεξή τους. Εντελώς ξεκάθαρο εμφανίζεται αυτό το βασικό δίλημμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής το καλοκαίρι του 1974, όταν η Δύση παρατηρεί περισσότερο ή λιγότερο απαθής πώς ο συνεταιρισμός του ΝΑΤΟ, η Τουρκία, καταλαμβάνει σε δύο εφόδους σχεδόν το 40% του εδάφους της Κύπρου. Στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '70, στην Ελλάδα πληθαίνουν οι φωνές που αμφισβητούν την ορθότητα της συμμετοχής σε ένα συνασπισμό, του οποίου το ένα μέλος, η Τουρκία, θεωρείται ομόφωνα ως κύριος αντίπαλος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Εκτός από την αμυντικότητα και τη μεταβλητότητα της συμπεριφοράς της Αθήνας στη διένεξή της με την Τουρκία, η «κυριαρχία της τουρκικής πολιτικής» (Dominanz der Türkei-Politik) στο σύνολο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτελεί το τρίτο κεντρικό συμπέρασμα αυτής της μελέτης: η διένεξη με τη γειτονική χώρα στην Ανατολή βρίσκεται στο επίκεντρο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτή τη δεσπόζουσα θέση της πολιτικής απέναντι στην Τουρκία μπορεί να την αντιλαμβάνεται κανείς και στο ότι δεν

υπάρχει σχεδόν κανένας τομέας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που να μην έχει «μολυνθεί» από την πολιτική απέναντι στην Τουρκία. Αυτό ισχύει σε ιδιαίτερο βαθμό για τις σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αλλά σε μικρότερο βαθμό ισχύει και για την ελληνική πολιτική απέναντι στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια.

Η «Dominanz der Türkei-Politik» θα παραμένει τόσο καιρό κεντρικό χαρακτη-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*, Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', τόμος ΙΙΙ, σελ. 2.443.
2. US Senate: A Staff Report to the Committee on Foreign Relations. 96th Congress, 2nd Session: Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance, Washington 1980.
3. *Το Βήμα*, 26.2.1982.
4. E. Krippendorff: Ist Aussenpolitik Aussenpolitik?, in: *Politische Vierteljahresschrift*, Köln/Opladen, Jg. 1963, Band 4, S. 265.

ριστικό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, όσο συνεχίζει να υπάρχει η πολύπλοκη διαμάχη μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας και όσο οι Έλληνες θεωρούν τη γειτονική τους χώρα στην Ανατολή ως πρωταρχικό κίνδυνο για την ασφάλειά τους. Εν όψει της συσσώρευσης των επιμέρους διενέξεων και του έντονου χαρακτήρα της «εικόνας του εχθρού» στις δύο όχθες του Αιγαίου δεν πρέπει να αναμένει κανείς ότι σύντομα θα υπάρχουν ριζικές ανακατατάξεις στην κλίμακα των προτεραιοτήτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. ■